

NEM egyszerű

No

Amerikai–chilei–francia filmdráma; rendező: Pablo Larraín
(Fabula – Participant Media – Canana, 2012)

Az Országos Latin-Amerikai Filmnapokon (OLAF) 2013. februárban már nemcsak Budapesten, hanem az ország több helyszínén is vetítették a chilei rendező Pablo Larraín *No* (Nem) című filmjét. A szélesebb nézőközönséget a *magyarhangya* csoport¹ szervezésében csak március közepétől megcélzó film azonban nem olyan egyszerű, mint amilyennek a hazai szabadelvű ellenzéki főáram szemléletmódja láttatni szeretné. Írásomban kiemelem a film szerintem fontos részleteit, hogy azok is követni tudják gondolatmenetemet, akik nem látták az alkotást. Mondanivalóm szempontjából az interneten hozzáférhető – inkább sommás – filmismeretőkre (melyek nem igazán kritikák) koncentrálok.

Egy kis előzetes

„Augusto Pinochet chilei diktátor hatalmát egy referendum döntötte meg 1988-ban, valamint egy szokatlan kampány, ami máig példaértékűnek számít” – csábítja olvasótáborát a *Pesti Est* 2013. április 4-i kiadása. „Az országot egy 15 éve berendezkedett diktátor tartja a markában. Emberei ott vannak mindenhol, ahol döntés születik, a kormányzó rezsim nemcsak a médiát, hanem a hatalmi ágak intézményeit is a kezében tartja. Politikálni veszélyes, az ellenzékét üldözik, figyelik, lehallgatják. Az országból menekülnek a fiatalok. Nemzetközi nyomásra népszavazást írnak ki, és a demokrácia látszatának fenntartására a hatóság – a kormányoldal mellett – az ellenzék számára is napi 15 percnyi műsoridőt engedélyez, hogy a köztévében kampányoljon. Mi legyen az ellenzék stratégiája? És egyáltalán: miként lehet mozgósítani a politikába belefásult tömegeket? A kampány kreatív igazgatójának a fiatal Renét [...] kéri fel, akinek a széttagolt ellenzéki kommunikációból egy egyszerű, de hatásos és győztes üzenetet kell megfogalmaznia” – fogalmaz a *magyarhangya* egyik aktivistája.² (Mivel a filmben az országból menekülő fiatalokra való utalást én nem láttam, ez a mondat valószínűleg „áthallásból” származik – amit lentebb vizsgálunk.) Majdnem szó szerint a fentiekhez hasonlóan

foglalmaz a *port.hu*³ és a *film.hu*⁴ műsorajánló oldal is. A *Youtube*-on a film előzeteséhez kapcsolódva is szinte ugyanezt olvashatjuk.⁵

Érdeklődéssel ülünk be a moziba.

Az alaphelyzet

A nyolcvanas évek végén járunk, ami szó szerint szembetűnő, már ami a filmzés módját illeti, hiszen a rendező tudatosan korhű technikát alkalmaz. (Felkutatott és beüzemelték néhány megmaradt ódivatú filmkamerát.) Ezért meg sem próbáljuk a mai honi mozis állapotokat a „rossz” minőségért okolni! Ezzel a fontos rendezői fogással a dokumentumbevágások, a valós tévékampány jelenetei és a fikció elkülöníthetetlenekké, a néző számára egyformává válnak a filmben. Nem tudjuk eldönteni, mi a „történelmi” és mi a „művészi” valóság.

Főhősünk, René Saavedra a fejlődő chilei reklámparban dolgozik, különféle termékek eladását mozdítja elő. Mint megtudjuk, ebben talán ő a legjobb szakember az egész országban. A reklámcégnél fiatalként ő a második ember a vele atyaián bánó idősebb főnöke mögött. A kezdő jelenetben – talán nem véletlenül – a Coca-Colára kísértetiesen emlékeztető Free üdítőitalt, azaz a „szabadságot” reklámozza. Itt, a cégnél keresi fel őt a No kampányt szervező egyik politikus.

Az általam átfutott kritikákban nem olvastam erre való utalást, de némi keresgélés után főhősünk vezetéknévének választása talán mégsem a véletlen műve. A sakkban ismert a Saavedra-végjáték, ahol a paraszt feláldozásával a döntetlennek tűnő helyzet győzelemmé fordítható. Egyébként létezik egy ilyen nevű település Chilében is – módot nyújtva egy egyszerűbb értelmezésnek. Azonban ne feledkezzünk meg a *Don Quijote* szerzőjének teljes nevééről sem, aki Miguel de Cervantes Saavedra.

Érdemes-e a No kampányban részt venni?

Főhősünk kívülálló szakember, hiszen mexikói emigrációból tért vissza. A film főszerepére valóban „kívülállót”, Gael García Bernalt, a mexikói sztárszínészt szerződtették. René gördeszkán suhan a santiagoói utcákon az autók és járókelők közt, mondhatnánk igazi modern vagy amerikai módon siklik a félperiféria valóságában. A gördeszka mint a nyolcvanas évek végének szó szerint haladó szimbóluma számunkra is ismerős lehet.

A politikus, aki Renét a NO kampány szervezésére kéri fel, főhősünk főnöke kommunistának nevezi, mint mindenkit, aki a rendszer politikai ellensége. Nem veszélytelen vele érintkezésbe lépni, hiszen őt figyelik. René azonban elvállalja a kampányszervező szerepet, igaz hangsúlyozottan csak tanácsadóként.

Egyik motivációja a felkérés elfogadására a szakmai kihívás lehet. Sejthetjük és valóban így is lesz, főnöke – az elit elismert reklámszakembere – a SI (igen) kampányt vezényli. Így harcuk nem politikai, hanem csupán szakmai rivalizálásként is értelmezhető. René ügyes, és amikor ez kiderül (a NO kampány népszerűvé válik), a főnök egyenrangú partnerként bevinné reklámüzletébe őt, hogy semlegesítse az ellenfél kampányát. Miért is? Talán nem politikai meggyőződésből, csak szakmai féltékenységből lép a főnök. Természetesen főhősünk akkor már nem fogadja el ezt az ajánlatot.

A politikai kampány szervezésének mindennapjaiban megjelenik egy másik reklámkampány. Főhősünk és főnöke az újdonságnak számító mikrohullámú sütőt reklámozzák. Be is szerzik otthonra a csodaszervezetet. Így merülhet föl kérdésként, hogy a politikáról vagy a mikróról beszéljenek-e. Azonban ez csak elsőre tűnik ellentétnek, hiszen tulajdonképp két terméket reklámoznak. A politika is áru.

Ahogy a kampány halad előre, úgy növekszik a diktatúra nyomása Renére. A fenyegető telefonhívások, provokatív megfigyelés és lakásbehatolás mellett megkapja a „hazaáruló” címkét is – lakásának ablakára írva.

René másik motivációja a NO oldallal kialakult kapcsolatához az egyre intenzívebb kötődés elvált, de legalábbis elköltözött feleségéhez Verónicához és a nővel élő gyermekéhez. A szakmai motivumon felül ez az erkölcsi/érzelmi oldal. Verónica ellenálló aktivista, akit többször megvernek. Vajon René lelkiismeret-furdalást érez az elhagyott nő iránt? Avagy szakértőként az elhagyott nép iránt? Innen nézve érdekes egy jelenet, mikor René Verónica és fia fizikai védelmére kel a NO kampányzáró gyűlését szétverő rendőrtámadás alatt, azonban régi szerelmének új férje/társa elzavarja, mert már ő a nő védelmezője és, ugye, nem lehetnek ketten.

A kampánycsapatban felmerül, hogy racionális alapon érdemes-e a diktátor által meghirdetett népszavazáson egyáltalán részt venni. Győzhetnek-e vagy pedig az egész Pinochet legitimizálására rendezett színháték. Elfogadják-e a (némi áthallással vezénylő) tábornok játékszabályait? Az az álláspont győz, hogy mindenképp meg kell szólalniuk, kampányolni kell, ha erre lehetőségük van, mivel ez felébreszti a népet. Ami nem hangzik el, hogy legitimálják-e a rendszert akkor is, ha a NO nyer?

Milyen legyen a nyerő kampány?

A NO stáb – René nélkül – már készített egy demo verziót a kampány reklámfilmjére, amely bemutatja a diktatúra születésének és fenntartásának véres erőszakját. A képernyő közepére írja a meggyilkoltak, eltűntek és megkínzottak számát. Nem jó – mondja René –, mert ijesztő. A közömbösek elriaszthatja a rosszra való emlékezés, az ismét felkeltett félelem, és lehet, hogy a cenzúrán sem megy át. Főhősünk „szakmailag” nyerő

kampányt akar, nem erkölcsi leckét. De ez hazugság – mondja egy régi elvtárs, aki feláll és távozik. Bizonyára hazugság, de nyerő!

Valami pozitív és támadhatatlan fogalom kell, ami köré a kampány szerveződik. Ez nem lehet a „demokrácia” hívószava, mivel azt – azaz annak védelmét a marxista terroristákkal és felforgatókkal szemben – már kisajátította a rendszer. (Érdekes hogy a SI kampányban „a marxisták” és nem „a kommunisták” jelennek meg a rossz megszemélyesítőiként.) Mi lehet a legfőbb jó? Hát persze, a Boldogság! Ebből lesz a kampánydal szlogenje: *Chile, la alegría ya viene...* Chile, a boldogság közeleg. Sok csilingeléssel, mivel az nem köthető egyik zenei stílushoz sem, és így ez sem megosztó. Ezért lesz a logó egy szivárvány, melynek színskálája az összes ellenzéki pártot szimbolizálhatja. Árulás vagy profizmus?

És mennyiben árulás, hiszen a filmben is megszólal a nép egyszerű asszonya – a NO stáb környékén szolgáló házvezetőnő –, aki elmondja, hogy az igenre fog szavazni, talán azért, mert van munkája és a fia főiskolára jár.

Amikor a SI tábor válaszként készített reklámfilmjét látjuk, amelyben a NO filmjében szereplő lovasok nemzeti lobogója vörös zászlóvá silányul, a szereplők pedig terroristává alakulnak át az üszkös csatatérré változó kies mezőn, csak mosolygunk: dilettantizmus. A vén tábormokok nem értik a fiatal szakemberek nyelvét. Így válik a NO kampány pozitív a SI pedig negatív üzenetűvé. Hazai párhuzamként persze rögtön beugrik a „Rosszabbul élünk, mint négy éve” versus „Igen, MSZP” kampány. Vajon melyik nyert?

A NO kampány az erkölcsi/értelmes üzenet nélküliségét a végletekig fokozza, és szimplán csak vicces jelenetekkel is kampányol. Pl. a reklámfilmben egy fej nem akar megszólalni többszöri nógatasra sem, de végül is kiölti a nyelvét, amelyen egy felirat szerepel „NO”.

Mivel a filmezés technikája miatt a régi tévés spotok és a művészi fikció nem különíthető el, ezért a néző nem lehet biztos abban, hogy mi (volt) a valóság. Ettől még inkább el kell gondolkodnunk azon, hogy meddig mehetünk el az „értelmetlenség” irányába a jó cél érdekében?

Közkeletű hazai értelmezések

A világhálón található filmismertetőik többsége nem jut el a kampánystratégia erkölcsi, politikai kérdéseinek boncolgatásáig. „A NO arról szól, hogyan lett a semmiből nyertes egy elkeseredett próbálkozás,” summázza a *port.hu*. Ez a fajta összegzés teljesen figyelmen kívül hagyja a társadalmi beágyazottságot, nem is beszélve a nemzetközi összefüggésekről. Csak akarni kell a demokráciát és győz. Mint 1988-ban, akarom mondani 1989-ben. Az akarat diadala. Így köszön vissza a rendszerváltás liberális (polgári) értelmezése egészen sűrített formában.

Hasonló alapú értetlenségének ad hangot a *Campus Online* ismertetője:⁶ „Chile lehetőséget kap, hogy véget vessen Pinochet 17 éve tartó

uralmának, és ehhez nem kell mást tenniük, mindössze megszavazni. Ez olyan lehetőség, amivel azt gondolnánk, 100%-ban élni fognak az emberek. Ehhez képest mindenki arra voksolt, hogy az igen-nem szavazás meg fog bukni,” azaz a diktátor győzedelmeskedik. Nahát, hogy lehet az, hogy nem a diktatúra ellen akar mindenki szavazni? Pedig ez annyira magától értetődő lenne!

A szabadelvűséggel szembeni kritikusabb, nemzetibb megközelítést reprezentálja a *Filmtekercs* online mozimagazin:⁷ „Külföldön forgalmazni egy nemzet történelmének kis részletét bemutató filmet mindig kockázatosnak tűnhet, hiszen sosem lehet tudni, mennyire lesz értő, az a bizonyos idegen. Egy diktatúra legyőzéséről, a szólásszabadságról, egyetemes emberi jogokról készült alkotással viszont már sokkal jobbá válnak az esélyek, és pontosan ez az, ami a NO esetében történik.” Azaz filmünk azért sikeres, mert a liberalizmus alapelveire épül. Ez valószínűleg nem igazán tetszik a fenti szöveg szerzőjének, de az alapállást ő sem vitatja.

A fiatal szakember szerepével persze szívesen azonosul a fővárosi ifjú értelmiség, akik a szabadság akarásán kívül a profi kampányra összpontosítanak. A hazai párhuzamot rögtön megtalálva a *magyarhangya* aktivizmusba is fordítja ezt a megközelítést: „A magyarhangya szlogenje a filmhez kapcsolódóan: »NO, mert nem mondhatsz mindenre igent!« ... A felhívás keretében bárki a kamerába vághatja, grimaszolhatja, ordíthatja, suttohatja, ahogy jólesik: NO! A felvett, egy-két másodperces NO-kat a no@magyarhangya.hu címre várják a magyarhangyasok, hogy a beküldött videókból mash-upot [rendezett keveréket] vágassanak össze,” olvashatjuk a *Prae.hu* általános művészeti portálon.⁸ Bizonyára a „Nem tetszik a rendszer” tüntetésre toborzó kampányvideó sikere lebeg a szemük előtt. Vajon mit kezdenének a „NO a másodperces üzenetekre!” vagy a „NO a kampányvideós demokráciára!”, esetleg a „Liftben fingás? NO!” klipekkel? Bár lehet, hogy ez utóbbit beválogatnák...

Nézzük tovább: milyen is a filmbeli győzelem?

A népszavazás eredményére együtt vár a NO stábja, amikor a hivatalos hírcsatorna bejelenti, hogy a SI győzött, amit senki sem akar elhinni. A döbbenet után fordulat áll be a hatalom részéről: a kampányközpontt körülvevő rendőrök hirtelen távoznak, és a híradó jelenti, hogy a junta tagjai találkoznak Pinochettel. A találkozó után az állami televízió bejelenti a NO győzelmét.

A *mosaiconline* nem érti: „Egyedül a befejezés tűnik egy kissé elkapkodtnak, ahol az egyik pillanatban még az egyik oldal vezet a szavazatok összeszámlálása során, majd hirtelen a másik fél nyer.”⁹ Úgy látszik, elkerülte figyelmét az arra való utalás, hogy bár a diktátor meg akarta hamisítani az eredményt, de a junta az „amerikaiak” igényeinek megfelelően jobb belátásra bírta Pinochetet.

A filmbeli szereplők érveiben – és természetesen Chile történetében is – az a fő kérdés, hogy az amerikaiak kinek a pártján állnak. Az ő támogatásával büszkélkedik René főnöke, de érezhetjük megingását, amikor aziránt érdeklődik, hogy ki pénzezi a NO táborát. Az amerikaiak az 1980-as alkotmányban is lefektetett átmenet – amely Pinochet elnöki terminusának meghosszabbítását referendumhoz kötötte – felgyorsítására szavaztak.

A filmnek azonban még nincs vége

Sok néző azt várja, legalábbis idehaza, hogy a győzelemmel ér véget a film: Pinochet megbukik. De a záró képsorokban René ismét együtt dolgozik főnökével. Most egy új szappanopera beharangozásán dolgoznak. Együtt, mint médiaipari szakemberek. Talán már tulajdonostársnak is? *Itt kezdhetünk el igazán gondolkodni.*

Jól foglalja össze a filmkritikus Árva Márton a *Prizma* folyóiratban: „A szimpatikus manipulátor továbbra is megvezeti közönségét (legyen szó népszavazásról, szénsavas üdítőitalról vagy a legújabb szappanoperáról), a lakosság pedig ugyanazt nézi, és kiszolgáltatottsága változatlan” (Árva 2013). Innen szemlélve a népszavazásnak igazi tétje nincs, a chilei civilek tulajdonképpen statiszták a saját történelmükben. A referendum valójában médiavezérelt politikai élményfogyasztás. A modern politika: szappanopera. A diktatúra már nem eladható, termékújítás következik.

Művészeti alkotásként a film a chilei diktatúrát mintegy háttérként használja, hogy kontrasztjában – a megöltek és megkínzottak nyilvánvaló jelenlétében – élesebben tűnjön ki mondanivalója. Ahogy Árva előbb idézet írásában fogalmaz: „a kvázi utángyártott archívokból felépülő film valódi témája a történelmileg és politikailag hiteles beszéd kérdése.”

Tágabb történelmi háttér

Ha a valós történelem felől közelítjük, akkor sok minden kimaradt a filmből. Chilében sokan bírálták a filmet, hogy nem mutatja be a NO kampány mögötti tömegmozgalmat, amely akkorra már évek óta erősödőben volt.¹⁰ De ez a film nem dokumentumfilm! Épp ellenkezőleg, művészeti alkotásként fő üzenete, hogy rádöbbenjünk, nézőként nem tudhatjuk mi a hiteles valóság.

De már a korabeli „valóság” is ezzel a technikával operál! A „szerkesztett” anyagokat tovább „szerkesztik”. A filmbeli (kampány)filmről szólva – Verónica szájából – magában a filmben is hallhatjuk: „a másolat másolatának másolata”. Vegyük észre ennek üzenetét!

A NO kampány kivülálló reklámgyurujá kitalált személy, de a valóságban „amerikai tanácsadók segítették a chileieket, hogy felállítsák a fókuszcsó-

portokat, amelyek jobban fogadták a boldog üzeneteket, mint a Pinochet emberiség elleni erőszakjára koncentrálókat¹¹ – írja a *The Atlantic*. „Az USA – a National Endowment for Democracy kvázi kormánysszer-ven, a National Democratic Institute-on és az AFL-CIO szakszervezetten keresztül – 1,6 millió dollárt csatornázott a szavazók regisztrációjába, képzésébe és vélekedésük számítógépes felmérésébe. Amerikai politikai kommunikációs cég készítette a szavazók regisztrációs mozgósításának tervét is, egészen a választókörökig lebontva, és amerikai médiaszak-értők hozták el a Madison Avenue technikáit a tévékampányhoz, akik stratégiai tervezést, képzést és anyagokat is biztosítottak,¹² mutat rá Emily Achtenberg egy Latin-Amerikával foglalkozó oldalán.

Természetesen a szívárvány színei sem foglalhattak mindenkit maguk-ba. „Persze volt néhány szélsőbalos figura, nos, akiket, bár én nem értek vele egyet, kinyomtak a koalícióból,¹³ – mondta a valódi *No* kampány vezetője, Genaro Arriagada a *The Atlantic*nek.

A nyolcvanas években az elnyomó Pinochet rendszer kezdett kényelmetlenné válni a Reagan-kormányzat számára, amely szerette volna megnyerni a Kongresszust a nicaraguai kontrák támogatására – természetesen a demokrácia előmozdításának nevében (Kornbluch 2003). A kormány e demokráciakampányának hiteleségét növelte a chilei népszavazás sikere.

A népszavazás döntése nem vezetett Pinochet azonnali bukásához. Nem következett be hirtelen „rendszerváltás”, az átmenet fokozatos volt. A tábornok a hadsereg főparancsnoka maradt egészen 1998-ig, és távo-zása után – az 1980-as Alkotmány értelmében – élethosszig szenátorrá vált. Vesszőfutása csak ekkor kezdődött el, amikor 1998-ban Londonban letartóztatták emberiség elleni bűnök vádjával. Jogi csatározások után 2000-ben hazaengedték, ahol 2006-ban halt meg.

Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a tábornokot támogató SI tábor a szavazatok 44%-át kapta. Ahogy maga a rendező fogalmaz: „mert bár elküldtük Pinochetet, és győzött a »nem«, valami győzött az »igen«-ből is.”¹⁴

Mindezek tudatában talán árnyaltabban látjuk, amit Tóth Gergely a *Cinematrix*ban, az *Index* kulturális mellékletében ír: „Az ellenzék kam-pánya a gyász és a pátosz helyett erejét a kólareklámok és a szappan-operák hangulatából meríti. Persze az elején néhány öreg ellenzéki egy kicsit berzenkedik, hogy hiányzik az erkölcs meg az áldozat. Ráadásul a főszereplő radikális marxista barátnője igazi TGM-ként reklamálja végig a film első felét, hogy egyáltalán, minek legitimálni a rendszert, amikor a választásba előre bele van kódolva a rezsím győzelme?”¹⁵

A filmet látva már rákérdezhetünk, melyik eredmény a rendszer győzel-me? Esetleg maga a médiaeseményé vált népszavazás? És egyáltalán melyik rendszeré?

Jegyzetek

- ¹ Közösségi alapú filmterjesztést végző csoport: www.magyarhangya.hu.
- ² <http://magyarhangya.tumblr.com/page/2>.
- ³ http://port.hu/no/pls/fi/films.film_page?i_where=2&i_film_id=138842&i_city_id=3372&i_county_id=1&i_topic_id=2.
- ⁴ <http://magyar.film.hu/filmhu/premier/no-chile-pinochet-ellenzek.html>.
- ⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=wFSO95daR9Q>.
- ⁶ <http://www.campusonline.hu/film/4016-gael-garcia-bernal-reklamfilmet-fogat.html#.UV2KUTdc2AY>.
- ⁷ <http://filmtekercs.hu/kritikak/diktatura-igen-vagy-nem-no>.
- ⁸ <http://prae.hu/prae/news.php?aid=18878>.
- ⁹ <http://mosaiconline.hu/online/filmkritika-no/>.
- ¹⁰ http://abcnews.go.com/ABC_Univision/Entertainment/oscar-nominated-film-receives-backlash-chile-director-pablo/story?id=18552433#.UWADVEpc2AY.
- ¹¹ <http://www.theatlantic.com/international/archive/2013/03/4-things-the-movie-no-left-out-about-real-life-chile/274491/>.
- ¹² <https://nacla.org/blog/2013/3/15/chile%E2%80%99s-%E2%80%9Cno%E2%80%9D-campaign-what-movie-doesnt-tell-us>.
- ¹³ <http://www.theatlantic.com/international/archive/2013/03/4-things-the-movie-no-left-out-about-real-life-chile/274491/>.
- ¹⁴ <http://www.sopitas.com/site/187099-entrevista-a-pablo-larrain-director-de-no/>; idézi: Árva <http://prizmafolyoirat.com/2013/03/01/az-igenlo-tagadas-igerete-pablo-larrain-no/>.
- ¹⁵ http://index.hu/kultur/cinematix/2013/03/26/demokracia_no_film/.

Hivatkozott irodalom

Árva Márton 2013: Az igenlő tagadás ígérete. <http://prizmafolyoirat.com/2013/03/01/az-igenlo-tagadas-igerete-pablo-larrain-no/>

Kombluch, Peter 2003: *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability*. A National Security Archive Book, New York, New Press

Buksi (2012)